

The Greek Review of Social Research

Vol 134 (2011)

134-135, A-B

«Crisis», «anomy» and society: preliminary comments

Ιωάννα Τσίγκανου

doi: [10.12681/grsr.40](https://doi.org/10.12681/grsr.40)

Copyright © 2011, Ιωάννα Τσίγκανου

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Τσίγκανου Ι. (2011). «Crisis», «anomy» and society: preliminary comments. *The Greek Review of Social Research*, 134, 257-270. <https://doi.org/10.12681/grsr.40>

Ιωάννα Τσίγκανου

«ΑΝΟΜΙΑ» ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ: ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ
ΕΡΓΑΛΕΙΑ ΣΕ «ΚΡΙΣΗ»

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ο γοητευτικός λόγος του Durkheim φαίνεται πως εξακολουθεί να μαγεύει πολλά και διαφορετικά ακροατήρια, με τρόπο, όμως, που οδηγεί τη θεωρία της «ανομίας» σε ατραπούς κατάχρησης, αν όχι κακοποίησης, από τον σύγχρονο δημόσιο λόγο. Έτσι, πολύ συχνά, άκριτα και αδιάκριτα προβάλλεται ως παν-περιεκτικό εργαλείο ερμηνείας τόσο της κοινωνικής ανυπακοής και απειθαρχίας όσο και της σχέσης ενδοκρατικών πολιτισμικών συγκρούσεων και παρέκκλισης εν μέσω μιας παγκόσμιας οικονομικής κρίσης. Τη στιγμή που η έμφαση στον ατομικισμό του δράστη έχει εδώ και δεκαετίες αντικατασταθεί από την έμφαση στη συμπεριφορά των αρχών παρά των παραβατών, η εμφατική αναβίωση κλασικών θεωριών δεν νοείται ανεξάρτητα από το ιδεολογικό περίβλημα του νεοσυντηρητισμού που ανακάμπτει. Στη σύγχρονη ιστορική στιγμή της πλανητικής κυριαρχίας διεθνών, και εν πολλοίς ετέρων προς την εσωτερική κοινωνική πραγματικότητα ρυθμιστικών κανόνων και ελέγχου, που διαρκώς εντείνεται, ίσως θα πρέπει να αντιμετωπίσουμε με περισσότερη φαντασία την κατανοητική δυνατότητα εργαλείων που αναμφίβολα προσφέρονται για την ερμηνεία ενδοκρατικών συγκρούσεων στη σύγχρονη ιδεολογική ανάκαμψη της κοινωνικής άμυνας.

Η ΚΡΙΣΗ

Αφετηρία των σκέψεων που ακολουθούν αποτελεί μια βασική παραδοχή: ότι βιώνουμε τη «βαθύτερη και μακροβιότερη οικονομική κρίση των μεταπολεμικών χρόνων» (Παπακωνσταντίνου, 2010, σ. 255), η οποία συνοδεύεται από ποικίλες συνέπειες σε οικονομικό, πολιτικό, κοινωνικό, εργασιακό, πολιτισμικό και περιβαλλοντικό επί-

πεδο (Βατικιώτης, 2010). Από την άλλη πλευρά, στην ιδιαίτερη αυτή κοινωνική κατάσταση η ψύχραιμη δημόσια συζήτηση φαίνεται να απουσιάζει, και ο δημόσιος λόγος να απομακρύνεται από τον Λόγο και, ως εκ τούτου, να καθίσταται ιδιαίτερα συσκοτιστικός. Συχνά διολισθαίνει σε εννοιολογικές παρεκβάσεις με δυσαναπλήρωτες συνέπειες για την κατανόηση του κοινωνικού γίνεσθαι.

Όπως έχει τονίσει ήδη από το 1982 ο Κ. Τσουκαλάς, *«το ότι εδώ και αρκετά χρόνια βρισκόμαστε σε μια βαθύτατη κρίση του συστήματος στο σύνολό του, μια κρίση όπου οι αντιφάσεις συσσωρεύονται και οι διέξοδοι απομακρύνονται, δεν αμφισβητείται προφανώς από κανένα»*. (Τσουκαλάς, 1996: Α', σ. 102). Όπως έχει ο ίδιος επίσης τονίσει, *«εκ πρώτης όψεως, η κατάχρηση των όρων φαίνεται να αποδυναμώνει την οποιαδήποτε σημασία τους. Αν κάποια λέξη βρίσκεται σε «κρίση σημασίας», η λέξη αυτή είναι η κρίση: εδώ και 20 τουλάχιστον χρόνια, ο τρέχων κοινωνικός λόγος επιμένει να τη χρησιμοποιεί, άκριτα και αδιάκριτα, για το χαρακτηρισμό όλων των κοινωνικών φαινομένων... Βρισκόμαστε έτσι σε μια εποχή διάχυτης «κρίσεολογίας», που μας περιβάλλει ασφυκτικά και που, επιπλέον, φορτίζει την εκάστοτε, περίπου εξ ορισμού πια, «κρίση» ή συγκυρία με καταστροφικές και απονενομημένες προεκτάσεις, οι οποίες, με τη σειρά τους, νομιμοποιούν το υποτιθέμενο κατεπείγον οποιουδήποτε «μέτρου» για την αντιμετώπισή της, αλλά ταυτόχρονα τροφοδοτούν είτε την απόγνωση είτε την αποστασιοποίηση»* (Τσουκαλάς, 1996: Α', σ. 221).

Ως γνωστόν, επιστημονικές αναλύσεις των διαδικασιών οικονομικής αναδιάρθρωσης που άρχισαν να σημειώνονται στις αναπτυσσόμενες δυτικού τύπου καπιταλιστικές δημοκρατίες ήδη από τα μέσα του 1970, και *ανατομίες*¹ των εκφράσεων του νεοσυντηρητισμού που τις συνόδευσαν, έχουν υποδείξει τους τρόπους και τα μέσα της καταλυτικής υπονόμευσης του δυτικού τύπου μεταπολεμικού κράτους. Στο πλαίσιο της διεθνοποίησης σημειώνεται μια γενικευμένη αμφισβήτηση του *κεϋνσιανού κράτους ευμάρειας* και η υποχώρηση του *ευρωπαϊκού κοινωνικού μοντέλου* με προφανείς συνέπειες για τη δημοκρατία, την κοινωνική σταθερότητα, συνοχή και αλληλεγγύη (Βούλγαρης, 1994· Chomsky, 1996· Rifkin, 1996). Αυτές οι αλλαγές εξεταζόμενες στο πλαίσιο μιας ιστορικής προσέγγισης καταδεικνύουν ότι, ακριβώς όπως και κατά τη διάρκεια των ετών που

1. Κατά την έκφραση του Ν. Μουζέλη. Βλ. σχετ. άρθρο του, «Ανατομία του νεοσυντηρητισμού», *Το Βήμα*, 19/9/95, σ. 42/10.

ακολούθησαν τη βιομηχανική επανάσταση, οι οικονομικές και κοινωνικές ανακατατάξεις που παρατηρούνται συνεπιφέρουν αλλαγές στο κυρίαρχο σύστημα αξιών με την εμφάνιση νέων λέξεων, αντιλήψεων, ιδεών και εννοιών. Στη σύγχρονη εποχή, όμως, οι λέξεις και οι έννοιες παρουσιάζονται ως «νοήματα», «σημασίες», που αλλάζουν συνεχώς και μεταφυτεύονται σε οικουμενικές διαστάσεις. «*Εξαιτίας ακριβώς του ότι οι εννοιακές αποκρυσταλλώσεις και οι θεσμοί έχουν την τάση να “ταξιδεύουν” στο χώρο και το χρόνο... έχουν επίσης την τάση να παρακάμπτουν τις σημασιολογικές και κοινωνικές τους καταβολές... (και) μπορούν κάλλιστα να προσλάβουν κοινωνικές συνδηλώσεις που υπερβαίνουν και τροποποιούν τις λειτουργίες οι οποίες αντιστοιχούσαν στο αρχικό σημασιολογικό τους περιεχόμενο*» (Τσουκαλάς, 1996: Β', σ. 114).

Στο παρόν κείμενο θα επικεντρώσουμε την προσοχή μας σε δύο τέτοιες κεντρικές έννοιες – την κρίση και την ανομία – οι οποίες χρησιμοποιούνται με μεγάλη χαλαρότητα συνήθως, κατά μόνας ή και συνδυαστικά, για να περιγράψουν κοινωνικά φαινόμενα «που βρίσκονται» ξαφνικά από μόνα τους σε μια κατάσταση ή σε μια “φάση” έκρηξης, απορρύθμισης, ανισορροπίας ή ανακατάταξης: (όμως) μην έχοντας λαλιά, τα φαινόμενα απλώς εκτυλίσσονται και ούτε σε κρίση μπορεί να βρίσκονται, ούτε σε μη κρίση» (Τσουκαλάς, 1996: Α', σ. 221).

Με βάση τις παραπάνω διαπιστώσεις, οι κοινωνικές καταβολές της «κρίσης» –εκ του κρίνω που αρχαιοελληνιστί πρωταρχικά σημαίνει χωρίζω, ξεχωρίζω, αποχωρίζω, θέτω κατά μέρος, και κατά δεύτερο λόγο εκλέγω, αποφασίζω, εκφέρω γνώμη κ.λπ.– νοηματοδοτούν τον όρο πρωταρχικά ως χωρισμό, δύναμη ή ικανότητα προς διάκριση και δευτερευόντως ως το αποτέλεσμα ή την έκβαση κάποιου πράγματος.² Αυτή είναι μια πρώτη παρατήρηση που υπογραμμίζει το ότι αναφορικά με τον όρο «κρίση», η παράκαμψη των καταβολών της, υπερτονίζει το σημασιολογικό της περιεχόμενο, ως προς το αποτέλεσμα ή την έκβαση των κοινωνικών καταστάσεων, αδιαφορώντας για τους κοινωνικούς διαχωρισμούς, διαιρέσεις και αποκλεισμούς, τις κρίσιμες κοινωνικές διαδικασίες, δηλαδή, που η πρωταρχική εννοιολόγηση του όρου συνεπάγεται. Με αυτόν τον τρόπο ο λόγος περί «κρίσης», διά της αποσιώπησης σημαντικών παραμέτρων του όρου, αναπτύσσει μόνο τη μισή αλήθεια ή συντηρεί κάποιο ψέμα. Ως αποτέλεσμα, επικρατεί η οπτική του χάους, κρίση

2. Lidell H., Scott R., *Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης*.

παντού, όπου όλες οι εδραιωμένες βεβαιότητες και πεποιθήσεις δείχνουν να αποσυντίθενται, να απορρυθμίζονται και να καταρρέουν. Αυτές οι ίδιες οι διέξοδοι, που ψελλίζονται, εμφανίζονται να έχουν αβέβαιη έκβαση, προσωρινό και μετακλητό χαρακτήρα. Η δύναμη του κρίνειν, που παραπέμπει με τρόπο ευθύ στην επιστράτευση του ορθού λόγου, αναιρείται και εννοιολογικά εξουδετερώνεται.

ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΑΝΟΜΙΑ

Ο όρος «ανομία», εκτός από τη συνεχή παρουσία του στην εκφορά δημόσιου λόγου σε σχέση με τη σύγχρονη «κρίση» εμφανίζεται με ιδιαίτερη συχνότητα στο δημόσιο διάλογο με πλείστες συνδηλώσεις και συνεκδοχές. Οι επί μακρόν εκτός μόδας παραδοσιακές θεωρίες περί ανομίας φαίνεται να ανακάμπουν με δριμύτητα και μάλιστα να αξιοποιούνται δυναμικά για την ανάδειξη όψεων και διαστάσεων κοινωνικής παθολογίας, μιας κοινωνίας σε κρίση. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι ο όρος ανομία εντοπίζεται σε 250 περίπου συναφή δημοσιεύματα σε 250 ημέρες –από τις 900 περίπου– και σε μία μόνο ευρείας κυκλοφορίας εφημερίδα στη χώρα μας από το έτος 2009 κι εντεύθεν.³ Δεν σκοπεύω στο παρόν κείμενο να παραθέσω έναν οδηγό ανάγνωσης των παραπάνω δημοσιευμάτων. Περιορίζομαι στην παρατήρηση ότι διαπιστούμενες συνειρμικές συνδέσεις της *ανομίας σε κοινωνία εν κρίσει* υποδεικνύουν ότι ο σχετικός λόγος σκονίζεται αν δεν συσκοτίζεται και καθίσταται επιτακτική η ανάγκη επιστροφής στις ρίζες, επιστροφής και τροφής από τη συμβολή των σκαπανέων της κοινωνιολογικής θεωρίας.⁴ Προς την κατεύθυνση αυτήν κινούνται οι σκέψεις που ακολουθούν, μέσα από ένα σημείωμα ανακατασκευής αυτού του λόγου με τη βοήθεια της *κατανοούσας κοινωνιολογίας*.

Όλοι οι θεραπεύοντες τις κοινωνικές επιστήμες είναι εξοικειωμένοι με την έννοια της «ανομίας», μιας κοινωνικής κατάστασης «χωρίς κανόνες». Είναι εξοικειωμένοι με την πρόσληψη μιας κοινωνικής κατάστασης στην οποία διαπιστώνεται μια ουσιαστική διαφωνία για τους «κατάλληλους κανόνες» ρύθμισης της αρμονικής κοινωνικής συμβίωσης. Όταν μια κατηγορία ανθρώπων –πολιτών– διαφωνεί απόλυτα με την «καταλληλότητα» των κανόνων που υποχρεούται –ως εκ του κοινωνικού συμβολαίου– να ακολουθήσει, στην περίπτω-

3. Ενδεικτικά εφημερίδα *Η Καθημερινή*, 2009 – 2011.

4. Κατά την έκφραση του H. Mannheim, 1972, *Pioneers in criminology*, NJ, Paterson Smith.

ση αυτή δεν μπορούμε να πούμε ότι διαβιούν «εν κοινωνία». Τόσο ο Durkheim (Durkheim, 1952, 1964) όσο και ο Merton (Merton, 1957) *ενοχοποιούνται* για τη διττή αυτή πρόσληψη της «ανομίας».

Ο Durkheim θεάται την «ανομία» στη μοντέρνα κοινωνία ως μια ατελέσφορη στροφή από τη «μηχανική» στην «οργανική» κοινωνική αλληλεγγύη: ο καταμερισμός της εργασίας έχει επισυμβεί με ταχύτερους ρυθμούς από την ηθική βάση αυτού του καταμερισμού. Ως εκ τούτου, μερικές όψεις της κοινωνίας ρυθμίζονται ανεπαρκώς, με αποτέλεσμα την εμφάνιση «ανομίας». Ο Durkheim συσχετίζει την «ανομία» με πολλές από τις παθολογικές εκφάνσεις της μοντέρνας κοινωνίας. Αυτός ο συσχετισμός αντανακλά την ισχυρή πεποίθησή του ότι τόσο η προσωπική ευτυχία –ευημερία– του ανθρώπου όσο και η κοινωνική ευταξία εξαρτώνται από ένα υψηλό επίπεδο κοινωνικού διακανονισμού και κοινωνικής ρύθμισης και από την αξία της κοινωνικής «συναίνεσης», χωρίς τα οποία η ανθρώπινη φύση –και ευρύτερα η κοινωνία– υπόκειται σε ένα φαύλο κύκλο, μια «ασθένεια ατελείωτων προσδοκιών». Μια «ασθένεια» που οι ρίζες της ανιχνεύονται στον αντίποδα της φροϋδικής ανάλυσης της εποχής, στην κοινωνία –κοινότητα ορθότερα και την ηθική παράδοσή της– από την οποία εκπορεύονται τα βασικά συστατικά του Λόγου. Με αυτήν την ιδέα ως βάση, η *κοινωνική ανυπακοή* ή/και *απειθαρχία* θεάται ως βασική επίμερους έκφραση *κοινωνικής παθολογίας* που αντιτίθεται στην ηθική συγκρότηση της κοινωνίας και εξουδετερώνει την κοινωνική συνοχή και *αλληλεγγύη*. Ο κοινωνικός μετασχηματισμός του 19ου αιώνα προσέφερε στον Durkheim το έδαφος για την εμπειρική υπεράσπιση της θρησκευτικής προσήλωσής του σε μια σύλληψη *κοινωνικής αλληλεγγύης* βασισμένης στην ισχυρή ενοποιητική δύναμη της ηθικής βάσης μιας κοινωνίας, σε απάντηση της εκδοχής των Marx και Engels που λίγο πριν είχαν εμφατικά υποστηρίξει την *αλλοτριωτική* και *απαλλοτριωτική* δύναμη των οικονομικών αναδιαρθρώσεων κατά τη γένεση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής (Nisbet, 1966).

Στη συνέχεια ο Merton μεταλλάσσει εννοιολογικά τις παραδοχές του Durkheim σε μια λιγότερο ψυχολογική και περισσότερο δομική θεώρηση. Έτσι, η έννοια της «ανομίας» δεν σημαίνει πλέον απουσία κανόνων, αλλά σύγκρουση κανόνων. Στην *απο-ανθρωποποιημένη* αυτή εκδοχή της έννοιας,⁵ πηγή της δυστυχίας είναι η *αποκόλληση*

5. Βλ., Horton J., «The dehumanisation of alienation and anomie», όπως παραπέμπουν οι Downes D., Rock P., 2003, *Understanding deviance*, London, Oxford, σ. 104.

ή/και η ρήξη – ανάμεσα στα διάφορα τμήματα του συστήματος αξιών – της δομής των αξιών– στην κοινωνία ανάμεσα σε πολιτισμικά προδιαγεγραμμένους στόχους (βασικά υψηλά υλικά επιτεύγματα) και θεσμοποιημένα και νομιμοποιημένα μέσα πραγμάτωσής τους. Ανομία είναι το αποτέλεσμα της αποτυχίας πραγμάτωσης αυτών των στόχων. Τα μέλη της κοινωνίας μπορεί να αντιμετωπίσουν αυτήν την αποτυχία με πέντε διαφορετικούς τρόπους: είτε να προσαρμοστούν, είτε να εκδηλώσουν τέσσερα διαφορετικά είδη παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς (με κορυφαίο είδος την εξέγερση/επανάσταση), στα οποία είτε οι στόχοι, είτε τα μέσα, είτε και τα δύο, απορρίπτονται.

Νεότερες εκδοχές συνέδεσαν την «ανομία» ακόμη περισσότερο με δομικές αναλυτικές κατηγορίες, όπως είναι, ενδεικτικά η περίπτωση του *κοινωνικού ελέγχου* ή των *πολιτισμικών – υπο-πολιτισμικών δομών και αξιών* (Cohen, 1955· Cloward and Ohlin, 1960· Downes, 1966).

Αναμφισβήτητη η θεωρία της ανομίας λόγω της επιστημονικής γοητείας – με όλες τις παραλλαγές της– έχουν πλέον καταταγεί στις *κοσμογονίες* της επιστήμης της κοινωνικής παθολογίας και *παρέκκλισης*. Η συντριπτική ελκυστική δύναμή της έχει υπαγορεύσει ακόμη και την *αναδρομική ισχύ* της αναφορικά με μέτρα άσκησης αντεγκληματικής πολιτικής. Είναι αυτή η γοητευτική και γητευτική συνάμα ελκυστικότητα της θεωρίας που ίσως επέβαλε το θερμό εναγκαλισμό της και τη γενικευμένη, σχεδόν αυταπόδεικτη, σύγχρονη ερμηνευτική της επιστράτευση από τον τρέχοντα δημόσιο λόγο. Άλλωστε, μια σύντομη αναδρομή στην εξέλιξη της εγκληματολογικής γραμματείας σε διεθνές επίπεδο αναδεικνύει ότι, ενώ κατά τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες με την απόρριψη του *ατομικισμού*, η *παθολογία* ανατοποθετείται στο κοινωνικό επίπεδο, από το 1980 και εντεύθεν, η ανάκαμψη του νεοσυντηρητισμού επιφέρει τη νεκροανάσταση των κλασικών θεωριών και την αναβίωση της παραδοσιακής τιμωρητικής αντίληψης. Αυτή η αντίληψη καλλιεργεί την επανεμφάνιση του δυσλειτουργικού προτύπου της εγκληματικότητας για την κοινωνική ευταξία, η οποία με τη σειρά της συνεπάγεται την επαναφορά της έμφασης στο δράστη. Πρόκειται για μια στροφή από την κοινωνία της ανοχής στην κοινωνία της ενοχής που συνδέεται με ενισχυμένη εφαρμογή του δίδυμου, Νόμου και Τάξης. Εδώ ίσως εντοπίζεται και η σύγχρονη ανανέωση της προσήλωσης στην ιδέα του Durkheim για τη *συγκρότηση της κοινωνίας*.

Βέβαια, η παράδοση της κοινωνιολογίας του εγκλήματος –κατ' εξοχήν πειθαρχίας μελέτης της κοινωνικής παθολογίας– έχει σταθεί

κριτικά κι εν πολλοίς επιφυλακτικά απέναντι στην «ανομία» (Clinard, 1964· Lukes, 1967· Douglas, 1971· Rock and McIntosh, 1974). Η επιφύλαξη συμπυκνώνεται στο κεντρικό ερώτημα: Πώς νοείται κοινωνία χωρίς κανόνες; *«Πρόκειται για μια εξτρεμιστική σκέψη πέρα και πάνω από την πρόσληψη της αναρχίας η οποία αν εννοιολογηθεί με τον προσήκοντα τρόπο είναι μια απλή ιδέα, σε σύγκριση με την ανομία, μιας κοινωνίας χωρίς κυβέρνηση. Κοινωνία χωρίς κανόνες φαίνεται εκ πρώτης όψεως ως μια αντίφαση όρων. Υπάρχει, επίσης, το πρόβλημα πώς σε μια κοινωνία που έχει απορροθμιστεί οι κοινωνικοί κανόνες επανιδρύονται»* (Downes and Rock, 2003, σ. 110). Στη συνέχεια, η δυσκολία εμπειρικής τεκμηρίωσης παρέσχε ικανή βάση για τον επί σειρά ετών εξορκισμό της θεωρίας. Βασική ένσταση επίσης παραμένει η μεθοδολογική θετικιστική ουτοπία της μονοδιάστατης προσέγγισης των *κοινωνικών γεγονότων ως αντικειμενικών στατικών αντικειμένων* (Durkheim, 1964). Βέβαια, στο πεδίο της κοινωνιολογίας του εγκλήματος *το πτώμα είναι πάντα πτώμα*, η μετάβαση, όμως, από τη ζωή στο θάνατο είναι μια άλλη ιστορία στην οποία ακόμη και οι μεταφυσικές αποστροφές του λόγου του Durkheim δεν μπορούν να αποτελέσουν παν-γενικεύουσες ερμηνείες.

ΚΡΙΣΗ, ΑΝΟΜΙΑ, ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Οι έννοιες, εκτός από το να *ταξιδεύουν* και να *φθείρονται* με την πάροδο του χρόνου, συμβαίνει συχνά και να *κακοποιούνται*. Η κατάχρηση της θεωρίας της *ανομίας* στο σύγχρονο δημόσιο λόγο συνιστά μια τέτοια περίπτωση. Ειδικότερα:

Διαπιστώνεται μια καταχρηστική εμμονή των *στατικών* περί ανομίας θεωριών στο δημόσιο λόγο, ενώ τα κοινωνικά φαινόμενα χαρακτηρίζονται και από μια *δυναμική εικόνα*, που συνδυάζει τη μελέτη κοινωνικών καταστάσεων και πραγματικοτήτων με τους μηχανισμούς ή διαδικασίες παραγωγής και αναπαραγωγής αξιών, στάσεων, καταστάσεων και πραγματικοτήτων. Επίσης, διαπιστώνεται μια καταχρηστική υπακοή σε χαλαρές περιγραφικές – διαπιστωτικές χρήσεις και κρίσεις ανομίας που αγκαλιάζουν ένα ευρύ φάσμα κοινωνικών φαινομένων και καταστάσεων. Ως εκ τούτου, ο ερευνητής θα πρέπει να αντιμετωπίζει με δυσπιστία την *καταχρηστική νεκρονάσταση* του όρου, κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών, ως το κυρίαρχο *νέο κοινωνικό ζήτημα*. Ένα ζήτημα που αφορά το *κοινωνικό πεδίο στο σύνολό του*, που θέτει το πρόβλημα της *κοινωνικής*

συννοχής, όχι με όρους σφαιρικής ολοκλήρωσης και ενσωμάτωσης, κατά τον Durkheim, αλλά με όρους ανίχνευσης διαδικασιών αποκκοινωνισμού, που οδηγούν την κοινωνία σ' ένα επίπεδο που επιμένει να ορίζεται ως κοινωνικά παθολογικό. Αυτή η εξέλιξη συνιστά μια επιπλέον επιστημονική παγίδα που μας υπενθυμίζει τη συναφή διαπίστωση του Box για την αποφυγή κοινωνικής ευπιστίας (Box, 1987), που, όπως θα μπορούσε να προσθέσει κανείς, δεν σημαίνει τίποτε άλλο από μια αφελώς ανυπόκριτη και επεικώς αποδεκτή χαλάρωση της κοινωνιολογικής μας φαντασίας (Mills, 1987).

Η σύγχρονη αναδιατύπωση της κοινωνικής παθολογίας με όρους ανομίας εν μέσω κρίσης επαναφέρει στη συζήτηση την ιδέα της πρώιμης Θετικιστικής Σχολής ότι *οι παραβάτες είναι κακοί από τη φύση τους*, οι δε ρίζες του εγκλήματος και της παρέκκλισης εδράζονται στα αναλλοίωτα χαρακτηριστικά των ατόμων. Ως αποτέλεσμα, η ποινική φιλοσοφία της αποδυνάμωσης των εγκληματιών για τη διαφύλαξη της κοινωνικής ευταξίας ανακάμπτει δριμύτατη. Ακόμη και στην περίπτωση που υιοθετείται η ευεργετική χρήση των εξειδικευμένων περιανομίας θεωριών από την παράδοση της Σχολής του Chicago, με την απόρριψη του ατομικισμού (Lilly et al., 1989), την ανατοποθέτηση της παθολογίας στο κοινωνικό επίπεδο (Matza, 1969), και την έμφαση στο ρόλο της πολιτισμικής και κοινωνικής δομής στην εκτροπή (ενδεικτικά, Park and Burgess (eds), 1925· Shaw and McKay, 1972· MacDonald, 1938· Sutherland, 1937· Sutherland and Cressey, 1970· Sellin, 2003), η διάσωση των φτωχών (Platt, 1969· Rothman, 1980) δεν επετεύχθη. Αντίθετα, στη λογική του «American Dream» η επιδίωξη της λύσης μέσα από τη διεύρυνση της πρόσβασης στο σύστημα των νομιμοποιημένων ευκαιριών καταλήγει σε μια απαισιόδοξη διασύνδεση της φτώχειας με την παρέκκλιση. Το δε ανανεωμένο ενδιαφέρον για τη συντήρηση της «συλλογικής δύναμης της κοινωνίας» («collective force of society») στη βάση των επιχειρημάτων του Durkheim προμοδοτεί την υπακοή και την υποταγή στο συλλογικό σύστημα αξιών (Durkheim, 1952, σ. 169 και 209-214) προς αποφυγή της απώλειας των κοινωνιών μας από την αναστάτωση που επέρχεται με την παθογόνο παρουσία φαινομένων βίας, καταστροφικότητας και διαστροφής αξιών που *ξεφεύγουν πλέον από τις υποβαθμισμένες εργατικές συνοικίες και τείνουν να αποτελέσουν Το αστικό μας πρόβλημα* (Wilson, 1975, σ. 21-22· Conklin, 1975· Morgan, 1978, σ. 12-13).

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω, η *κατάχρηση της ανομικής θεωρίας* εντοπίζεται, και σχεδόν εξαντλείται, στο επιχείρημα της

κοινωνικής συνοχής, την ελκυστική δύναμη της κοινωνικής ενσωμάτωσης (integration – forces of attraction).

Η *κακοποίηση της έννοιας* θα λέγαμε ότι εντοπίζεται στο επιχείρημα της ρύθμισης, στην ιδέα του Durkheim για τη συγκρατητική δύναμη των μηχανισμών ρύθμισης (regulation–forces of constraint). Ενώ, όμως, η ανομική θεωρία προϋποθέτει την *απορρύθμιση*, σήμερα εντείνονται οι απαντήσεις του *Νέου Ρυθμιστικού Κράτους* (Majone, 1994, σ. 17 και 77-101), προς την κατεύθυνση της *νέας κοινωνικής άμυνας* (Ancel, 1995), μέσα από μια καταχρηστική προσήλωση στην ιδέα του Durkheim για τη συγκρατητική δύναμη των μηχανισμών ρύθμισης (regulation–forces of constraint). Η σύγχρονη αναδιατύπωση της κοινωνικής παθολογίας και απορρύθμισης ξεπερνά την παραδοσιακή δυσπιστία απέναντι στο καταφανές και συμπυκνώνεται για λόγους οικονομίας του κειμένου στην εύστοχη ρήση «the rich get richer and the poor get prison» (Reiman, 1979, σ. 55).

Το υποκείμενο επί του οποίου ασκείται η ρύθμιση, στη σύγχρονη *αταξικό τύπου* κοινωνία (Murray, 1984, 1990), είναι ένα συνεχώς διογκούμενο *στρώμα άεργων και φτωχών*, που, κατά την *περί ηθικής παρεκτροπής* θέση, (Westergaard, 1992, σ. 26 και 575-587), δεν σωματοποιείται από θύματα οικονομικών αναδιαρθρώσεων αλλά από εκείνους που η πορεία και απορία της ζωής τους –καθώς και η πορεία και οι προοπτικές της ζωής των παιδιών τους– οφείλονται αποκλειστικά στις δικές τους επιλογές και προτιμήσεις. Άνθρωποι που δεν *επιθυμούν να εργαστούν*, που απορρίπτουν την οικογενειακή ζωή, παραβάτες και εγκληματίες *καθ' ἑξίν*, η *δε μολυσματική* διασπορά του υποπολιτισμικού τρόπου ζωής τους αποτελεί εσωτερική απειλή της κοινωνικής ολοκλήρωσης.

Στο επίπεδο της *ρύθμισης* του νέου αυτού *κοινωνικού υποκειμένου*, διαπιστώνεται ότι οι σύγχρονοι οικονομικοκοινωνικοί και πολιτικοί μετασχηματισμοί που συντελούνται σε παγκόσμια κλίμακα, αφενός, επιτρέπουν την εκ νέου ανάδειξη *προβιομηχανικών θεσμικών προτύπων υποκατάστασης βασικών λειτουργιών του Κράτους*, ενώ, αφετέρου, και παράλληλα αποδέχονται μια *de facto* διεύρυνση των ορίων άσκησης τυπικού κοινωνικού ελέγχου με την υπερβολική ενεργοποίηση *τυπικών και άτυπων μηχανισμών* και την ενίσχυση της διεύθυνσης και της κατά περίπτωση *κυριαρχίας της διεθνούς έννομης τάξης* απέναντι σε *ενδοκρατικά δίκαια* και κανονιστικά συστήματα. Τόσο η ελληνική όσο και η διεθνής εμπειρική πραγματικότητα καταδεικνύουν ότι οι λειτουργίες συγκεκριμένων ιδιωτικών κυρίως

θεσμών στο πλαίσιο της αποδυνάμωσης του παρεμβατικού ρόλου του Κράτους –όπως χαρακτηριστικά η οικογένεια– αφενός, αποθεμοποιούνται και απορρυθμίζονται με την αλλοίωση των χαρακτηριστικών τους και, αφετέρου, ενισχύονται ιδεολογικά και πρακτικά, ως εξόχως πρόσφορα μέσα ή/και μηχανισμοί κοινωνικής άμυνας, ελέγχου και προστασίας (Τσίγκανου, 2002, σ. 15-105).

Οι συναφείς με την κοινωνική παθολογία κρατικές πολιτικές απομακρύνονται από την κενσσιανή αντίληψη διαχείρισης των κοινωνικών ζητημάτων και μετασχηματιζόμενες αναθεμοποιούνται στο πλαίσιο λειτουργίας του «*Νέου Ρυθμιστικού Κράτους*» που υιοθετεί κατά κανόνα την απάντηση του Hayek, στη διευθέτηση των κοινωνικών ζητημάτων (Braithwait, 2000). Οι νέου τύπου ρυθμιστικές παρεμβάσεις του κράτους καθοδηγούνται πλέον από τη νεοφιλελεύθερη πρόσμειξη του ανταγωνισμού της αγοράς, της επιστράτευσης ιδιωτικών θεσμών ασφάλειας, ελέγχου και ασφάλισης που δρουν παράλληλα και παράπλευρα με τα δημόσια κρατικά θεσμικά όργανα και την κρατική εξ αποστάσεως –ή αποκεντρωμένη κατ' άλλους– διευθέτηση των κρίσεων.

Το πέρασμα από τον 20ό στον 21ο αιώνα σημαδεύεται από ένα καινούργιο κυβερνητικό ορθολογικό πρότυπο ελέγχου της κοινωνικής παθολογίας (Garland, 1997, 1, 2, σ. 173-214) που είναι ευθυγραμμισμένο με μια νέα αντίληψη ρυθμιστικής κυβερνητικοποίησης του κοινωνικού –«governmentality of the social»– (Burchell et al., 1991). Η *Νέα Ποινολογία* (Garland, 1985· Garland, 1990· Feeley and Simon, 1992, σ. 30 και 449-474), εμφανίζεται εμποτισμένη από μια φιλοσοφία ελέγχου της διακινδύνευσης (Beck, 1992) που εδράζεται μεταξύ άλλων στην ένταση της ευθύνης του κοινωνικού υποκειμένου και στην πεποίθηση της αξίας επιστράτευσης ιδιωτικών μηχανισμών κάλυψης ή ανάληψης του κινδύνου. Ως αποτέλεσμα, οι προσπάθειες διαχείρισης των κοινωνικών καταστάσεων έχουν ενισχύσει τη ρυθμιστική και την τιμωρητική απάντηση του κράτους (Garland, 1996, σ. 445-471). Ως αποτέλεσμα, ένας νέος εννοιολογικός χάρτης της κοινωνικής πραγματικότητας (ή/και της κοινωνικής πρόσληψης) της προσαρμογής και της παθολογίας διαγράφεται, όπου οι όροι της κοινωνικής παρέκκλισης μπορούν να αγκαλιάσουν ολόκληρη τη κοινωνία, να υπερβούν τα όρια του νομικού συστήματος και να επεκταθούν σε μια διαστρεβλωμένη ερμηνεία της ετερότητας με όρους ενδεχόμενης απειλής. Η κοινωνική παθολογία πλέον, στο πλαίσιο της δημόσιας κοινωνικής αλληλόδρασης προβάλλεται παρά πραγ-

ματώνεται, δημιουργεί φόβους παρά θρήνους, αποφεύγεται παρά αντιμετωπίζεται, προλαμβάνεται παρά καταστέλλεται. Έχει μετακομίσει σε ένα εντελώς ανακαινισμένο κοινωνικο-γνωστικό επίπεδο που προσδιορίζεται από ένα ξεκάθαρο κοινωνικό σύνορο ανάμεσα σε *επιτυχημένα ελεγχόμενους* κοινωνικούς τόπους και *επικίνδυνους άλλους* (Lianos and Douglas, 2000, σ. 273-4).

Η ρύθμιση, τέλος, στις σύγχρονες συνθήκες της *πλανητικής κυριαρχίας του διεθνούς δικαίου και των υπερεθνικών οργανισμών*, εμπεριέχει ιδιότητες που υπερβαίνουν τα κρατικά σύνορα και δημιουργούν ερωτήματα για τη φύση και το ρόλο της δικαιοπαγωγικής και δικαιοδοτικής δυνατότητας και αρμοδιότητας του κράτους. Διαπιστώνεται, επίσης, μια αυξανόμενη αναγνώριση των περιορισμών των μεμονωμένων κρατών στο να προσδιορίζουν ή να διαχειρίζονται τις εσωτερικές τους υποθέσεις. Η υπερεθνική φύση των οικονομικών αγορών, οι επικοινωνίες, το διεθνές εμπόριο, η μετανάστευση ακόμη και οι οργανωμένες παγκοσμιοποιημένες εγκληματικές δραστηριότητες και οι υπερεθνικοί οργανισμοί όπως η Παγκόσμια Τράπεζα, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, Η Ευρωπαϊκή Ένωση, τα Ηνωμένα Έθνη, οι πολυεθνικές, επηρεάζουν σημαντικά με τον τρόπο λειτουργίας τους τις ενδοκρατικές πολιτικές, ενώ, ταυτόχρονα, δεν υπόκεινται στον άμεσο ή αποκλειστικό έλεγχο των μεμονωμένων κρατών.

Ως αποτέλεσμα, το μέγεθος και οι επιπτώσεις του επηρεασμού ή της *υποταγής* του εσωτερικού δικαίου και των ρυθμίσεων στο εσωτερικό ενός κράτους σε υπερεθνικά ή διεθνή συστήματα κανόνων και αξιών ενισχύουν τους ισχυρισμούς για *δικαιακή αυτονομία και απομόνωση* του δικαίου από τις κοινωνικές αλλαγές που συντελούνται στην τοπική κοινωνική σκηνή, η οποία, σε συγκεκριμένες περιπτώσεις, μπορεί να οδηγήσει σε *κρίση νομικής νομιμότητας* σε συνδυασμό ή όχι με μια *έκρηξη νομικής πολυνομίας* (Barton, 1975, σ. 27 και 567-584· Habermas, 1976· Unger, 1976). Η αναζήτηση της συνέπειας της εσωτερικής δικαιοταξίας τόσο απέναντι στον *εαυτό της*, την εσωτερική δηλαδή κοινωνική πραγματικότητα στην οποία απευθύνεται και από την οποία *εξορισμού* προέρχεται όσο και απέναντι στη διεθνή τάξη αναδεικνύει νέα πεδία δια-θεσμικών ρυθμίσεων, απορρυθμίσεων και ανατροπών. Υπό αυτήν την έννοια, η συγκεκριμένη *ιστορική στιγμή* υπαγορεύει την αναζήτηση της ανομίας και προς την κατεύθυνση αυτής της ρύθμισης και όχι αποκλειστικά *στη σάρκα του πλήθους* (Hard and Negri, 2011) ή σε μια κοινωνία που

αντιστέκεται. Μιας ρύθμισης που, αφενός, επαναφέρει στη συζήτηση το κεντρικό ζήτημα της σχέσης δικαίου και κοινωνικής αλλαγής σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης, και, αφετέρου, ανατρέπει την ερευνητική προσήλωση σε μικρο-επίπεδα ανάλυσης. Οι σύγχρονες συνθήκες δικαιοπαραγωγικών ανατροπών επιτάσσουν πλέον τον προσδιορισμό του τρόπου αντανάκλασης των σημαντικών στροφών της ιστορίας στο δίκαιο, καθώς και την ανάλυση του τρόπου με τον οποίο συγκρούσεις και διλήμματα επιλύονται με νομοθετική παρέμβαση (Chambliss and Zatz, 1993). Στη σύγχρονη κοινωνικο-ιστορική και πολιτική συγκυρία καταγράφεται μια σημαντική ιστορική στροφή προς την πλανητική κυριαρχία του διεθνούς δικαίου, την ένταση των αρμοδιοτήτων των διεθνών δικαιοδοτικών οργανισμών, την διαρκώς προωθούμενη τάση ομοιογενοποίησης των νομικών καθεστώτων σε παγκόσμιο επίπεδο και την ανατροπή της σχεδόν αποκλειστικής δικαιοπαραγωγικής κυριαρχίας των μεμονωμένων κρατών από και επί των ορίων της επικρατείας τους. Σύγχρονες θεσμικές και δια-θεσμικές μεταρρυθμίσεις προκαλούν ποικίλες δράσεις, αντι-δράσεις και διλήμματα διακρατικής παρά ενδοκρατικής υφής που αναδεικνύουν νέους τρόπους και μέσα διεύθυνσης υπερκρατικών νομοθετικών διακανονισμών στο εσωτερικό δίκαιο του κράτους καθώς και νέους μηχανισμούς επιβολής της διεθνοποίησης των νομοθετικών επιταγών των ισχυρών κυρίαρχων κρατών.

Ως αποτέλεσμα, η φαντασία μας αντιμετωπίζει μια νέα πρόκληση κατανόησης των *ανομικών πραγματικοτήτων*. Η ανάλυση πλέον δεν μπορεί να περιορίζεται στην *εκδίκηση του κράτους* (Touraine, 2010) –όπου οι λίγοι υποψιάζονται, επιτηρούν, επιθεωρούν, ρυθμίζουν, κατασκοπεύουν, χειραγωγούν και επιβλέπουν τους πολλούς– ούτε σε μια *κοινωνία θεατών* (Mathiesen, 1997, σ. 215-234) –όπου οι λίγοι βλέπουν, κριτικάρουν, ελέγχουν τους πολλούς– ούτε στην *ένοχη σιωπή των θυμάτων* που αυτοκτονούν ή τον κολασμό της «*ανομικής*» συμπεριφοράς όσων εξεγείρονται.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

- Ancel M., 1995, *Η νέα κοινωνική άμυνα*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.
- Chomsky N., 1996, *Παλιές και νέες τάξεις πραγμάτων*, Αθήνα, Λιβάνης.
- Βατικιώτης Λ. κ.ά., 2010, *Ο χάριτης της κρίσης: Το τέλος της αυταπάτης*, Αθήνα, Τόπος.
- Βούλγαρης Ι., 1994, *Φιλελευθερισμός, συντηρητισμός, κοινωνικό κράτος 1973-1990*, Αθήνα, Θεμέλιο.
- Hardt M., Negri A., 2011, *Πλήθος, πόλεμος και δημοκρατία στην εποχή της αυτοκρατορίας*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια.
- Παπακωνσταντίνου Π., 2010, «Αν όχι τώρα, πότε; Η κρίση του καπιταλισμού και η Αριστερά της κρίσης», στον συλλογικό τόμο Βατικιώτης Λ. κ.ά., *Ο χάριτης της κρίσης: Το τέλος της αυταπάτης*, Αθήνα, Τόπος, σ. 255-285.
- Rifkin J., 1996, *Το τέλος της εργασίας και το μέλλον της*, Αθήνα, Λιβάνης.
- Sellin Th., 2003, *Πολιτισμική σύγκρουση και έγκλημα*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.
- Touraine A., 2010, *Μετά την κρίση*, Αθήνα, Μεταίχμιο.
- Τσίγκανου Ι. (επιμ.), 2002, *Οι εγκληματολογικές όψεις του κοινωνικού αποκλεισμού*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.
- Τσουκαλάς Κ., 1996, *Ταξίδι στο Λόγο και την Ιστορία. Κείμενα 1969-1996*, Τόμοι Α' και Β', Αθήνα, Πλέθρον.

Ξενόγλωσση

- Barton J. H., 1975, «Behind the legal explosion», *Stanford Law Review*, vol. 27, pp. 567-584.
- Box St., 1987, *Recession, crime and punishment*, London, Macmillan.
- Braithwait J., 2000, «The new regulatory state and the transformation of criminology», *British Journal of Criminology*, vol. 40, no 2, pp. 222-238.
- Burchell G., C. Gordon, P. Miller (eds), 1991, *The Foucault effect*, Hemel Hempstead, Harvester Wheatsheaf.
- Chambliss W. J., Zatz M. S. (eds), 1993, *Making law*, USA, Indiana University Press.
- Clinard M. (ed.), 1964, *Anomie and deviant behavior*, New York.
- Cloward R., Ohlin L., 1960, *Delinquency and opportunity*, New York, Basic Books.
- Cohen A., 1955, *Delinquent boys. The culture of the gang*, Illinois, Glencoe.
- Conklin J. E., 1975, *The impact of crime*, New York, Macmillan.
- Douglas J., 1971, *The social meanings of suicide*, USA, Princeton.
- Downes D., Rock P., 2003, *Understanding deviance*, London, Oxford.
- Downes D., 1966, *The delinquent solution: A study in subcultural theory*, London, Basic Books.
- Durkheim E., 1952, *Suicide*, London, Basic Books.
- Durkheim E., 1964, *The division of labor in society*, New York, Basic Books.
- Durkheim E., 1964, *The rules of sociological method*, New York, London, Basic Books.
- Feeley M., J. Simon, 1992, «The new penology: Notes on the emerging strategy of corrections and its implication», *Criminology*, vol. 30, pp. 449-474.
- Garland D., 1985, *Punishment and welfare*, London, Aldershot, Gower.
- Garland D., 1990, *Punishment and modern society*, Oxford, Clarendon Press.
- Garland D., 1996, «The limits of the sovereign state», *The British Journal of Criminology*, vol. 36, no 4, pp. 445 - 471.

- Garland D., 1997, «Governmentality and the problem of crime», *Theoretical Criminology*, vol. 1, no 2, pp. 173 - 214.
- Habermas J., 1976, *Legitimation crisis*, London, Heinemann.
- Lianos M., Douglas M., 2000, «Dangerization and the end of deviance», *The British Journal of Criminology*, vol. 40, no 2, pp. 261-278.
- Lilly J. R., Cullen F. T., Ball R. A., 1989, *Criminological theory: Context and consequences*, London, Sage.
- Lukes S., 1967, «Alienation and Anomie», στο Laslett P., Runciman W. (eds), *Philosophy, politics and society*, London, Oxford, p. 138 sq.
- Majone G., 1994, «The rise of the regulatory state in Europe», *West European Politics*, no 17, pp. 77-101.
- Mannheim H., 1972, *Pioneers in Criminology*, NJ, Paterson Smith.
- Mathiesen Th., 1997, «Michel Foucault's panopticon revisited», *Theoretical Criminology*, vol. 1, no 2, pp. 215-234.
- Matza D., 1969, *Becoming deviant*, NJ, Englewood Cliffs.
- Merton R., 1957, *Social theory and social structure*, New York, Basic Books.
- Mills C. W., 1980, *The sociological imagination*, London, Pelican.
- Morgan P., 1978, *Delinquent fantasies*, London, Temple Smith.
- Murray Ch., 1984, *Losing ground: American Social Policy 1950-1980*, New York, Basic Books.
- Murray Ch., ed., 1990, *The emerging British underclass*, London, Institute of Economic Affairs.
- Nisbet R., 1966, *The sociological tradition*, London, Heinemann Basic Books.
- Park R., Burgess E. (eds), 1925, *The city*, Chicago, University of Chicago Press.
- Platt A. M., 1969, *The child savers. The invention of delinquency*, Chicago, University of Chicago Press.
- Reiman J. H., 1979, *The rich get richer and the poor get prison*, New York, Wiley.
- Rock P., McIntosh (eds), 1974, *Deviance and social control*, London, Downess.
- Rothman D. J., 1980, *Conscience and convenience. The asylum and its alternatives in progressive America*, Boston, Little Brown.
- Shaw Cl. R., McKay H. D., 1972, *Juvenile delinquency and urban areas*, Chicago, University of Chicago Press.
- Sutherland E. H., Cressey D. R., 1970, *Criminology* (8th edition), Philadelphia.
- Sutherland E. H., 1937, *The professional thief: By a professional thief*, Chicago, University of Chicago Press.
- Unger R. M., 1976, *Law in modern society: Toward a criticism of social theory*, New York, Free Press.
- Westergaard J., 1992, «About and beyond the underclass», *Sociology*, vol. 26, no 4, pp. 575-587.
- Wilson J. Q., 1975, *Thinking about crime*, New York, Basic Books.